

Lucas Cornelius Bronkhorst built the first hartebeeshuis in 1840 is a very suitable site. The foundations of his home, the water furrow and part of the original orchard of Bronkhorst's property are still to be seen near the Kiosk. By rebuilding the house at the Fountains it would become the property of the City Council of Pretoria.

Old Pretoria will undertake to collect and donate the period furniture for the homestead so that visitors may see in what surroundings old Pretorians lived. The Association also offers its assistance in technical, cultural and historical matters. Naturally there will be an admission charge to view the house as is done in Europe and the proceeds pay for the upkeep of the property.

We hope that Councillor L. Besaans and Old Pretoria will succeed in having Fountain Lodge rebuilt so that in 1955 Pretorians and visitors to our centenary can be shown a characteristic example of Pretoria's old dwellings of a century ago.

Dr. W. PUNT,

Chairman, Association Old Pretoria.

(1) See Pretoriana, Vol. 2, No. 1, September 1952.

Pretoria—voor die koms van die Blanke

Vanuit die kloktoring van die Uniegebou sien 'n mens vandag die woelige middestad van Pretoria. Na die ooste klim die voorstede teen die rante uit en na die Weste vervaag die uitgestrekte stad voor die oog. Maar agter die rante en teen die hange van die Magaliesberg lê nog groot dele van die gesig versteke, want, Pretoria is 'n groot plek! Uitgestrek lê die brommende stad vandag daar en dit is moeilik om daaraan te dink dat dit vroeër 'n wilde wêreld moes gewees het.

Vir baie jare al stoot die Fonteine 'n ontsaglike hoeveelheid standhoudende vars water uit die ingewande van die aarde na buite. Vandag nog word daagliks enorme hoeveelhede skoon water deur die Stadsvadere opgevang en na die verbruikers in die stad gelei. Hierdie omgewing het dus, sedert die ontstaan van die Fonteine, vir mens en dier die een groot

aantreklikheid aangebied, nl. **water**. Sonder historiese getuienis weet ons dan ook dat lankal gelede, hier in die hart van 'n Donker Suidelike Afrika, die primitiewe jagters vanaf die heuwels en rante die wildtroppe bespied en saam met die leeu die dubbele voordeel van die Fonteine getrek het, nl. vleis en water. En waar ons nou saans die see van stads-
ligte sien, het toe snags net die verlore vuurtjies van die voorjagters gebrand, om die wolf en die groot katte van Afrika van „huis en hard" weg te hou.

Die Boesmans moes hier gewees het. Hulle was die hele Suid-Afrika vol voordat die koms van sterker Europeane en Bantoe die bestaan vir hulle onmoontlik gemaak het. En toe het hulle uitgewyk, die randeiers van die menseras, wegskuiwende voor die vloedgolf van negeragtige volke wat, op Hamitiese wyse, hulle bont beeste voor hulle uitgejaag het, of gejag, bier gedrink, of op 'n klein skaal oorlog gevoer het, terwyl die vroue in die grond swoeg. Wanneer en óf die Hottentotte hier verby is weet ons nie.

Watter Bantoestamme almal hier in en rondom die huidige stad gewoon het, om op hulle beurt weer verjaag te word, weet ons ook nie. Droogtes, oorloë en pestilensies het die bevolkingsdigtheid van Suidelike Afrika in die verlede dikwels drasties aangetas en die verspreiding van die mens destyds periodiek beïnvloed. Maar van twee volke weet ons vandag heelwat — mense wat hier in die omgewing vertoef en 'n stempel gelaat het.

Waarskynlik byna twee eeue gelede het 'n Bantoe-patriarg, volgens die oorlewering van die Mapokkers, met sy see en sy volgelinge die gebied Natal (?) verlaat en in 'n noord-westelike rigting getrek. Sy naam was Musi, of Msi, leier en vader van die amaNdebele van die Transvaal. Waarom hy die suidwaartse trekbeweging van die Bantoe weer in die tru-rad gestee het, sover dit hom en sy huis aanbetref, weet ons nie, want die oudstes van sy lewende kinders weet ook nie. Maar, so vertel die amaNdebele, hy het halt geroep toe sy stam ongeveer in die omgewing van die Wonderboom gekom het. Die mans het begin krale aanlê, en die vroue het dekgras ingesamel en landjies begin bewerk wat vir hulle deur die hoof aangewys is.

In hierdie omgewing het die nageslag van dié Zoeloe-sprekende intrekkers vinnig in getalle toegeneem. Maar die ou patriarg Musi het oud en blind geword en hy het geweet dat **umDimu wambiza**, die Skepper, hom geroep het. En dan volg 'n merkwaardige verhaal wat die amaNdebele vandag nog as volg vertel:

Musi het twee seuns gehad, nl. Manala en Ndzundza. Manala was 'n hartstogtelike jagter en volgens die wette en gebruike van die stam **was** hy die opvolger van sy vader. Ndzundza was die jongere en die gunsteling van sy moeder. Toe die ou koning nou die Groot Skemering voor sy blinde oë sien val het hy beveel dat Manala voor hom gebring word, sodat hy aan sy seun die koningskap (ubukhosi) kon oorhandig. Maar Manala was vêr op die Springbokvlakte, besig om die blouwildebees te jag. Hard-

Foto: W. Punt

Njabela. 1883

lopers wat uitgestuur is om die seun te gaan roep kon die groep nie opspoor nie en het onverrigter sake na Pretoria teruggekeer.

In haar moederhart het die moeder van Ndzundza nou begin planne maak om haar liefling koning te laat word. Sy het die boodskappers by die sterwende koning weggehou en vir Ndzundza gestuur met die opdrag dat hy, met die „stem van Manala” na sy blinde vader moes gaan, om die **ubukhosi** te ontvang! Die ou man het egter die bedrog agtergekom en weer bodes weggestuur. Toe maak die moeder ’n ander plan. Manala was ’n man met ’n harige bo-lyf, iets wat ’n redelike hoë uitsondering onder die Bantoe is. Sy gee toe aan die hand dat Ndzundza ’n bokvel oor sy bors moet trek, sodat die ou koning dan kan voel dat hy „die

hand van Esau" het, niesteenstaande die stem wat hom hinder. En waarlik, Ndzundza ontvang die koningskap wat vir Manala bedoel was. Toe sterf die ou koning.

Toe Manala terugkeer was hy woedend. Met sy volgelinge het hy sy broer beleër, en Ndzundza het op die vlug geslaan in die rigting van die Olifantsrivier, oor Middelburg. Al-vegtende het die twee groepe nou in 'n Oostelike rigting begin beweeg en andermaal die omgewing van Pretoria aan die wild en die Boesmans agtergelaat. Die volgelinge van die vluggende Ndzundza het die verste getrek en hulle uiteindelik gevestig by die latere Mapogstad. Dit is hulle wat later verantwoordelik was vir die Mapog-oorlog waarna ons weer verwys.

Gedurende die eerste kwart van die vorige eeu ontstaan daar weer moeilikheid in Natal wat 'n weerklank in die omgewing van Pretoria sou hê. Mzilikazi die Zoeloe-indoena, besluit dat hy genoeg vuil werk vir 'n ander man gedoen het. Sy pryslied (izibongo) begin dan ook met:

Mzilikazi kaMashobana!

Wen' owala ukudla umlenze kwaBulawayo!

Mzilikazi, seun van Mashobana!

Jy wat geweier het om 'n ondergeskikte rol te speel in die kraal van Shaka!

(Letterlik: Jy wat geweier het om beespote te eet in Bulawayo).

Hierdie man het, waar hy gegaan het, die wêreld met die skerpte van die spies kaal gestroop en daarna die vodde vir die vlamme gewerp. Daar moes niks agterbly vir die agtervolgende Zoeloe-impie nie. Teen die tyd wat hy hier in die omgewing van Pretoria aangekom het was sy vernielug al 'n bietjie afgekoel. Hier naby die huidige Hartebeespoortdam het hy selfs minderbelangrike groepies Sotho laat lewe! Hy kon dit egter nie na-laai om vir hom slag-osse vet te maak op hulle landjies voordat hulle dié ge-oes het nie!

Maar sy kwaad het hom agterhaal en die jagters van Mzilikazi het nie lank die skoon water van die Fonteine gedrink nie. Met die flagrante wandaad van vegkop in hulle geheue het die Trekkers hulle verskyning in die Transvaal gemaak en die spies moes wyk voor die vlam van die **umkhonto womlilo** (die geweer; lett. die vlamme spies). Al wat vandag vir ons hier aan die gepluimde impi van Mzilikazi, met hulle wuiwende sakakula-vere, herinner, is die name **Phel'indaba**, (die saak is afgehandel), en Silkaatsnek. Die koning het sy volgelinge laat oppak en deur die nek in die Magaliesberge koers gevat na die verre Noorde, na Bulawayo in Suid-Rhodesië. Hierdie mense staan vandag bekend as die amaNdebele van Rhodesië.

Intussen sit die amaNdebele van Transvaal in die Oos-Transvaal, waar die volgelinge van Ndzundza teen die einde van die vorige eeu in stryd gewikkel raak met die regering van die Z.A.R., omdat hulle aan

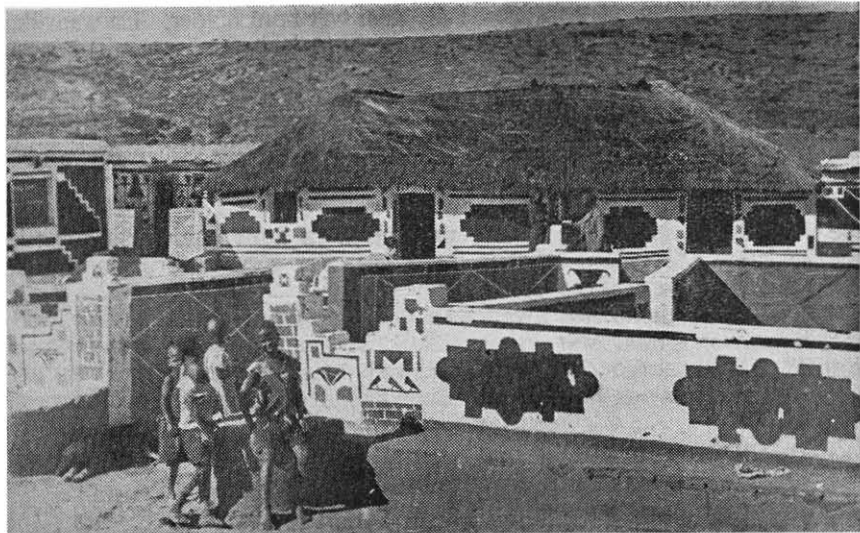

Foto: E. F. Potgieter

Mapokkerstat naby Pretoria

die Pedi moordenaar Mampuru skuiling bied en weier om hom uit te lewer. Nadat hulle verslaan is, is hulle nie weer toegelaat om as volk saam te woon nie. Hulle het werkvolk geword op plase en die kaptein, Nyabela, het gevangene geword in Pretoria. Voordat sy vonnis uitgedien is, het hy egter toestemming gekry om met 'n klompie volgelinge naby Derdepoort te gaan woon, op die plaas Hartebeestfontein. Op 'n plekkie wat ek met moeite opgespoor het lê hy begrawe in die vel van 'n swart bul tussen die ruïnes van sy laaste stadjie.

Vir die reisiger vorm die verre nageslag van Musi egter vandag nog 'n besienswaardigheid tussen Pretoria en Derdepoort. Die kinders van Nyabela (Mapog) woon vandag nog hier en hulle kinders, vrouens en huise pronk nog met die versierings van klei, krale en metaal van geslagte gelede, koppig besig om die eie te handhaaf binne-in die invloedseer van die administratiewe hoofstad van die Unie van Suid-Afrika. Langs die grootpaaië bied die vroue trots hulle kralewerk te koop aan en tuis kniel sy nog by die maalklip soos die vroue van Musi self gedoen het, en gaan sy eerbiedig opsy wanneer die mans op die vergaderplek begin saamsit. En anderkant die Magaliesberge waaragter hierdie mense nog trots is op 'n eie lewensvorm, al is dit maar 'n deel van wat hulle gehad het, slaan teen die aandhemel die rooigloed van Yskor teen die wolke uit—en word die water van die Fontein in 'n pyp na u kombuis gebring!

EVERT F. POTGIETER, M.A.